

Наталія Карпенко, старший викладач

Львівського державного університету внутрішніх справ

РОЗУМІННЯ У КОНТЕКСТІ БАТЬКІВСЬКОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДИТИНИ

У статті розкриваються зміст, структура та аналізуються типи батьківського ставлення і інших, дотичних утворень, які формуються у системі “батьки – діти”. Робиться спроба показати наявність чи відсутність розуміння дітей в різних батьківських позиціях та сформуванню модель розуміючого батьківського ставлення.

Постановка проблеми. Кожна людина хоче, щоб її розуміли. Особливо це потрібно дітям, навіть якщо ця потреба ними ще не усвідомлюється. Без уміння батьків розуміти своїх дітей неможливо уявити успішність міжособистісного спілкування, повноцінний психічний розвиток дітей, розкриття і збагачення їхнього інтелектуального, духовного і творчого потенціалу, особистісне становлення. Ефективна спільна діяльність неможлива без взаєморозуміння, яке вимагає від суб'єктів здатності ідентифікуватися, високого рівня емпатійності, рефлексивності, вміння долати стереотипи сприйняття, мислення, поведінки тощо. Зразок розуміючого ставлення людини до людини мали б подавати дітям батьки (щоб, крім всього іншого, з часом розраховувати на взаємність). Однак реалії батьківсько-дитячих стосунків засвідчують їх доволі високу проблемність.

Мета статті полягає у висвітленні результатів теоретичного аналізу проблеми ставлення батьків до дітей і з'ясування змісту, ролі та місця розуміння у цих ставленнях.

Виклад основного матеріалу. Основи наукової теорії розуміння людини людиною у вітчизняній психології найбільш повно розроблені в дослідженнях О.О. Бодальова і його співробітників. Встановлено, що розуміння іншої людини полягає в розв'язанні складної мислительної задачі, спрямованої на виявлення її індивідуальності, індивідуально-неповторної своєрідності її особистості. Процес пізнання індивідуальності дуже складний. Глибина, повнота, адекватність проникнення у внутрішній світ іншої людини залежить перш за все від рівня сформованості людини як особистості, як суб'єкта праці, пізнання, спілкування, від установок, еталонів, стереотипів та інших чинників.

Батьківські ставлення до дітей мають багату палітру проявів, а отже, і глосарій цієї проблеми теж чималий. Найчастіше використовуються

поняття “виховання”, “сімейне виховання”, “батьківське виховання”, “тип виховання”, “стиль виховання”, “батьківська позиція”, “батьківсько-дитячі стосунки” тощо.

Виховання трактується як діяльність з передачі новим поколінням суспільно-історичного досвіду; планомірний і цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку людини з метою формування певних установок, понять принципів, ціннісних орієнтацій, які забезпечують необхідні умови для її розвитку, підготовки до суспільного життя і виробничої праці [7, 65].

Основна мета виховання – допомогти дітям стати повноправними членами свого суспільства, носіями його культури – однакова у всьому світі, тим не менше в різних культурах абсолютно різні уявлення про те, як найкраще її досягнути. Але і в рамках однієї культури сім'ї не завжди складаються із матері, батька і дітей, а отже, різні структури сім'ї можуть впливати на сімейну динаміку. Не завжди однаково розуміюче батьки ставляться до дітей.

Сімейне виховання розглядається в літературі не лише як цілеспрямована система впливів батьків на дитину, але і як характер поведінки з нею (А.І. Захаров, 1988). Як правило, поняття “сімейне виховання” “батьківське виховання” вживаються як синоніми (в нашій роботі також). Хоча поняття “сімейне виховання” ширше, оскільки може передбачати, крім впливу батьків, виховні впливи інших членів сім'ї: бабусь, дідусів, братів, сестер і ін.

Оскільки виховання, в тому числі сімейне, здійснюється через спілкування, психологи вбачають можливим перенесення структури спілкування на структуру виховання. Зауважимо, що вслід за В.М. М'ясищевим, всередині спілкування прийнято виділяти три основні компоненти: когнітивний, емоційний і поведінковий. О.О. Бодальов у своїх роботах виділяє ці ж складові в структурі міжособистісних стосунків. Таким чином, в структурі виховання також

РОЗУМІННЯ У КОНТЕКСТІ БАТЬКІВСЬКОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДИТИНИ

виділяють три компоненти: когнітивний – уявлення батьків про дитину, емоційний – ставлення до неї і поведінковий – характер поводження з дитиною.

Як варіанти когнітивного компонента в структурі батьківського виховання ряд авторів (А.І. Захаров, А.Я. Варга, А.С. Співаковська, В.В. Столін і ін.) виділяють адекватне і неадекватне уявлення про дитину. Адекватне уявлення про дитину – найбільш повне і об'єктивне знання психічних і характерологічних особливостей дитини, її інтересів, захопленя, нахилів, врахування індивідуальної своєрідності дитини. До неадекватних уявлень належить інвалідація (приписування хворобливості), інфантилізація (нав'язування дитині уявлень про її безпорадність, залежність), соціальна інвалідація (приписування соціальної неуспішності) [1].

В емоційному компоненті батьківського ставлення також виділяють складові. В.В. Столін виділив три основи емоційно-ціннісного ставлення людини до людини: "симпатія – антипатія", "повага – неповага", "близькість – віддаленість". А.С. Співаковська описує вісім типів батьківської любові: дієва любов, відсторонена любов, дієва жалість, любов за типом поблажливого відсторонення, відкинутість, презирство, переслідування, відмова [8].

Багато дослідників виділяють такі виховні впливи, як контроль, покарання, заохочення. Є. Маккобі включає до батьківського контролю такі моменти: обмеження, вимогливість, довільний прояв влади, послідовність. Поєднання батьківського контролю, емпатії, доброзичливості, підтримки самостійності у дітей Д. Баумунд називає моделлю авторитетного батьківського контролю. Друга виділена нею модель – владна – характеризується жорстким контролем, строгістю, меншою теплотою, розумінням і співчуттям, зменшенням часу спілкування з дітьми. Третя модель – поблажливої поведінки – властива невимогливим, неорганізованим батькам, які мало уваги звертають на розвиток незалежності дитини і її впевненості в собі. Автор прийшла до висновку, що діти авторитетних батьків мають найвищий рівень незалежності, зрілості, впевненості у собі, стриманості, активності і допитливості, тоді як у поблажливих батьків діти зовсім не допитливі і не вміють стримувати себе.

Г.А. Стадник (1992) експериментально виявила кілька модифікацій способу впливу батьків на розвиток пізнавальної активності дошкільників: конструктивний, імперативний, індивергентний. Конструктивний спосіб впливу

характеризується емоційно позитивним, зацікавленим ставленням дорослого до дитини, стимуляцією її пошукових дій, заохочувальними та конструктивними оцінками судженнями, створенням у дитини впевненості у досягненні успіху при розв'язуванні пізнавальних задач. Імперативний спосіб впливу на дитину характеризується вказівками дорослого, які жорстко регламентують дії дитини та пригнічують її ініціативу і самостійний пошук, відсутністю заохочувальних і конструктивних оцінних суджень. Індиферентний спосіб впливу відзначається байдужим ставленням дорослих до пізнавальної діяльності дитини; відсутністю вказівок і звертань, що стимулюють самостійний пошук нового; надмірним застосуванням зауважень деструктивного характеру, які констатують невдалі дії дитини. Дослідниця робить висновок, що тільки в атмосфері любові і взаєморозуміння дитина може повністю розкритися, проявити свої індивідуальні особливості, тобто повноцінно розвиватися.

Уявлення про дитину і ставлення до неї – це внутрішня основа типу виховання. Таким чином, під типом (стилем) сімейного виховання розуміють різні системи впливів і способів поводження батьків з дитиною, види ставлення до неї, а також уявлення про неї.

У психології існує велика кількість класифікацій типів сімейного виховання, хоча єдиної основи класифікації немає. Іноді за основу брався емоційний компонент виховання, іноді способи впливу на дитину і ін.

Е.Г. Ейдемільер виділив основні характеристики типів виховання дитини: рівень гіперпротекції; задоволеність потреб; вимоги, які висувуються до дитини; санкції, які накладаються на неї; виховна невпевненість батьків. На основі цих характеристик подається опис типів виховання.

Розглянемо класифікацію стилів виховання підлітків, запропоновану Є.А. Личком і Е.Г. Ейдемільером.

1. Гіпопротекція. Характеризується нестачею опіки і контролю. Дитина залишається без нагляду. До підлітка проявляють мало уваги, немає зацікавленості у його справах, часто мають місце фізична занедбаність і недоглянутість. При прихованій гіпопротекції контроль і турбота мають формальний характер, батьки не включаються у життя дитини. Невключеність дитини в життя сім'ї призводить до асоціальної поведінки через незадоволеність потреби в любові і прихильності.

2. Домінуюча гіперпротекція. Проявляється у підвищеній, загостреній увазі і турботі про дитину, надмірній опіці і дріб'язковому контролю поведінки,

РОЗУМІННЯ У КОНТЕКСТІ БАТЬКІВСЬКОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДИТИНИ

стеженні, заборонах і обмеженнях. Дитину не привчають до самостійності, подавляють розвиток її почуття самостійності і відповідальності. Це призводить або до реакції емансипації, або до безініціативності, невміння постояти за себе.

3. Спотворююча гіперепротекція. Так називають виховання “кумира сім’ї”. Батьки прагнуть звільнити дитину від найменших труднощів, задовольняють всі її бажання, надмірно обожнюють і опікують, захоплюються її мінімальними успіхами і вимагають такого ж захоплення від інших. Результат такого виховання проявляється у високому рівні домагань, прагненні до лідерства при недостатній наполегливості і опорі на власні сили.

4. Емоційне відторгнення. Дитина є для батьків тягарем. Її потреби ігноруються. Деколи з нею поводяться жорстоко. Батьки (чи ті, хто їх заміняє: мачуха, вітчим та ін.) вважають дитину обузою і проявляють загальну незадоволеність нею. Часто зустрічається приховане емоційне відторгнення: батьки прагнуть завуалювати реальне ставлення до дитини підвищеною турботою і увагою до неї. Цей стиль виховання найбільш негативно впливає на розвиток дитини.

5. Жорсткі взаємини. Можуть проявлятися відкрито, коли на дитині зривають злість, застосовуючи насилля, або бути прихованими, коли між батьками і дитиною стоїть стіна емоційної холодності і ворожості.

6. Підвищена моральна відповідальність. Від дитини вимагають чесності, порядності, почуття відповідальності, не відповідно до віку. Ігноруючи інтереси і можливості підлітка, покладають на нього відповідальність за благополуччя близьких. Йому насильно приписують роль голови сім’ї. Батьки сподіваються на особливе майбутнє своєї дитини, а дитина боїться їх розчарувати. Часто їй доручають доглядати за молодшими дітьми чи престарілими.

В.М. Дружинін вважає, що запропонована Є.А. Личком і Е.Г. Ейдемільером класифікація швидше засвідчує аномалії стилів виховання [3].

На думку В.І. Гарбузова, існує три типи “неправильного виховання”: тип А – неприйняття, емоційне відторгнення; тип Б – гіперсоціалізація; тип В – егоцентричне виховання (“кумир сім’ї”). Наукові дослідження А.І. Захарова (1982) і ін. показали, що авторитарний тип батьківського виховання, “умовна любов”, гіперопіка, гіпоопіка або зневажання, непослідовний тип батьківського виховання несприятливі для розвитку особистості дитини.

Вважається, що сприятливим типом сімейного

виховання є прийняття і любов. Батьки з теплом ставляться до дитини, стараються допомогти їй в її проблемах, але не нав’язливі, віддають перевагу поясненню, а не наказу. Схвалюють незалежність дитини, приймають її індивідуальність. Найбільш сприятливим способом організації виховання в сім’ї, на думку А.В. Петровського, є співробітництво. Співробітництво завжди вибудовується за принципом діалогу, діалогічного спілкування, основними характеристиками якого, за Г.А. Ковальовим, є “емоційне і особистісне розкриття партнерів зі спілкування, психологічна спрямованість на актуальний стан один одного, безоціночність, довірливість і щирість у вираженні почуттів і станів” [4]. Таким чином, “дитина навіть в найменшому віці стає не об’єктом виховних впливів, а союзником в сімейному житті, в певному сенсі її творцем” [8, 31]. Рівність позицій означає визнання активної ролі дитини в процесі виховання, її виховного впливу на батьків.

Під “батьківською позицією” мається на увазі установка батьків на той чи інший тип виховання. Як синонім до поняття “батьківська позиція” вживається поняття “ставлення батьків до дитини” чи “батьківське ставлення”: “ставлення батьків до дитини або батьківська позиція – реальна спрямованість виховної діяльності, сукупність установок батьків” [1]. А.Я. Варга (1987) батьківське ставлення визначає як цілісну систему різноманітних почуттів до дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються у спілкуванні з нею, особливостей сприйняття і розуміння характеру дитини, її вчинків. Дослідниця зазначає, що батьківське ставлення є багатомірним утворенням, у структурі якого виділяються три складові: 1) інтегральне емоційне прийняття або неприйняття дитини; 2) міжособистісна дистанція у спілкуванні з дитиною; 3) форма і спрямованість контролю за поведінкою дитини.

У батьківських позиціях або установках виділяють мотиваційний і ціннісно-орієнтаційний компоненти. Батьківські позиції вивчаються також у декількох планах: реальна взаємодія батьків з дитиною; відрефлексоване батьками ставлення до дитини і взаємодія з нею; ставлення батьків до дитини, підпорядковане впливу неусвідомлюваної мотивації батьків. Реалізуються батьківські позиції у трьох аспектах: емоційному, когнітивному і поведінковому.

Основними властивостями батьківської позиції, сприятливими для розвитку дитини, на думку А.С. Співаковської [8], є:

РОЗУМІННЯ У КОНТЕКСТІ БАТЬКІВСЬКОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДИТИНИ

- Адекватність – рівень орієнтації батьків у сприйнятті індивідуальних особливостей дитини, її розвитку, співвідношення якостей, об'єктивно притаманних дитині, і якостей, помічених і усвідомлених батьками. Це найбільш близька до об'єктивної оцінка психічних і характерологічних особливостей дитини. Адекватність описує когнітивний компонент батьківської позиції.

- Динамічність (гнучкість) – рівень рухливості батьківських позицій, здатних до змін. Динамічність може проявлятися у декількох аспектах: 1) у сприйнятті дитини, здатності до вимальовування все більш поглиблених і змінних портретів дитини; 2) в гнучкості у взаєминах з дитиною, здатності змінювати форми і методи впливів у зв'язку з віковими змінами дитини; 3) у мінливості впливів на дитину відповідно до різних ситуацій. Динамічність або гнучкість описує поведінковий когнітивний компоненти батьківської позиції.

- Прогностичність – властивість, яка тісно пов'язана з гнучкістю. Це здатність батьків передбачити перспективи подальшого розвитку дитини і здібність до побудови взаємодії з дитиною із врахуванням цього передбачення. Прогностичність описує як когнітивний компонент батьківської позиції, так і її поведінковий компонент.

Емоційний компонент пронизує всі три прояви батьківської позиції. Він виражається в емоційному забарвленні образу дитини, в домінуванні того чи іншого фону у взаємодії з нею, в емоційній реакції стосовно всіх виховних дій.

Дане уявлення про батьківську позицію вважаємо особливо цінним у контексті розуміння батьками обдарованої дитини. Поєднання в батьківській позиції високого рівня адекватності, динамічності і прогностичності дозволяє, на нашу думку, назвати таку позицію розуміючою і розглядати її як еталонну модель. Дуже важливо бачити в дитині не себе і можливість здійснити свої нереалізовані мрії, а її саму – з її внутрішнім світом, потенціалом, бажаннями.

І.Д. Бех [2], розкриваючи наукову сутність нової освітньої філософії – особистісно зорієнтованого виховання, – виділяє такі виховні позиції, як розуміння дитини, визнання дитини, прийняття дитини.

Гадаємо, про них доцільно говорити і в площині батьківських позицій. Зупинимося на їхній характеристиці більш детально.

1. Виховна позиція – розуміння дитини. Автор відзначає, що “одна з найгостріших людських потреб – бути зрозумілим, прийнятим, визнаним. Людина бажає, щоб її розуміли і приймали у

кожному своєму стані, у кожному своєму прояві, з визнанням усіх наявних переваг і поблагливісті до наявних недоліків. Тому позиція, що враховує ці потреби, має бути домінантою особистісно зорієнтованого виховання” [2, 31]. І.Д. Бех пише про необхідність розвивати соціальний інтелект як здатність розуміти стан інших людей і передбачати розвиток різних соціальних ситуацій. Якості, якими, на думку вченого, повинен володіти вихователь для результативного розуміння вихованців, вкрай необхідні, вважаємо, також і батькам: здатність сприймати і адекватно психологічно інтерпретувати поведінку дитини безпосередньо в кожен момент спілкування, фіксувати зміни в почуттях і вчинках, визначати причини, які ці зміни викликають; сформованість широкого набору оцінних критеріїв, які б дозволили порівнювати характер змін, у вербальній і невербальній поведінці вихованців, і своєчасно робити з цього приводу правильні висновки; уміння постійно усвідомлювати і правильно реагувати на те, як сприймають і психологічно інтерпретують його образ і поведінку діти; глибокі знання про типові помилки типу “стереотипізації”, “нав'язування суб'єктивного бачення” тощо.

2. Виховна позиція – визнання дитини. “Визнання – це передусім право дитини бути самою собою, індивідуальністю, яка має свою позицію щодо тих чи інших явищ, ситуацій, проблем. Вимога пізнання дитини ґрунтується на вірі в її можливості, а значить – у самовдосконалення, на розумінні безкінечності пізнання людини, навіть коли вона ще зовсім мала” [2, 42]. Вчений звертає увагу на те, що завдання вихователя полягає не в стиранні дитячої індивідуальності, а в доцільному її формуванні.

3. Виховна позиція – прийняття дитини. “Прийняття означає безумовне позитивне ставлення до дитини незалежно від того, тішить вона дорослих в даний момент чи ні. Прийняття – це не позитивна оцінка, це визнання того, що інший має право бути таким, яким він є” [2, 46]. Прийняття дитини передбачає поблагливе, терпляче, доброзичливе, співчутливе, “тепле”, поважне і, разом з тим, принципове і вимогливе ставлення. Тобто “любов мусить бути розумною”.

Висновки.

1. Батьківське ставлення є багатограним утворенням, в структурі якого містяться такі складові: інтегральне емоційне прийняття або неприйняття дитини; міжособистісна дистанція; форма і напрямок контролю за поведінкою дитини.

2. Кожна складова батьківського ставлення

ФОРМУВАННЯ ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОЇ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

поєднує у собі в різній пропорції емоційний, когнітивний і поведінковий компоненти.

3. На успішність процесу розуміння дітей впливають особистісні позиції батьків.

4. Моделлю розуміючого ставлення можна вважати таку батьківську позицію, яка поєднує в собі адекватність, динамічність і прогностичність.

5. Критерієм розуміння може виступати успішність спілкування батьків і дітей та ефективність їхньої спільної діяльності.

1. Баскина Ю.В. *Методика диагностики родительского отношения (методика включенного конфликта)*. – Автореф канд... психол. н. – М., 1992. – 24 с.

2. Бех І.Д. *Особистісно зорієнтоване виховання*. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.

3. Дружинин В.Н. *Психология семьи: 3-е изд.* – СПб.: Питер, 2005. – 176 с.

4. Ковалев Г.А. *Три парадигмы в психологии – три стратегии психологического воздействия*. // *Общение и диалог в практике обучения, воспитания и психологического консультирования: Сб. научн. тр. / Под ред. А.А. Бодалева*. – М.: Изд-во АПН СССР, 1987. – С. 4 – 16.

5. Кондаков И.М., Сухарев А.В. *Методологические основы зарубежных теорий профессионального развития* // *Вопр. психологии*. 1989, №5, С. 158 – 164.

6. Мацумото Д. *Психология и культура*. – СПб.: пройм – ЕВРОЗНАК, 2002. – 416 с.

7. *Психологический словарь /Под общ. Ред. А.В. Петровського, М.Г. Ярошевського*. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.

8. Стиваковская А.С. *Как быть родителями*. – М.: Педагогика, 1986. – 160 с.

Людмила Притуляк, викладач кафедри педагогіки, психології

та методики дошкільної освіти

Харківського гуманітарно-педагогічного інституту

ФОРМУВАННЯ ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОЇ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

У даній статті розглянуті ціннісні орієнтації та цінності сучасної особистості села та міста.

Постановка проблеми. Ціннісні орієнтації розглядаються як елемент структури особистості. Гуманістичний напрямок ціннісних орієнтацій сучасної молоді може бути сформований за рахунок її духовного розвитку. Виховання духовності повинно мати опору на національні традиції народу та сім'ї.

Для формування особистості “Українського духу” необхідно створити систему національної освіти, яка базується на кращих досягненнях української культури.

Перед працівниками сфери освіти стоїть проблема формування людини – Українського духу, справжнього представника національної еліти, носія національної ідеї. Для формування такої особистості необхідно створити систему національної освіти, яка базується на кращих досягненнях української культури. Гуманістичний підхід в освіті орієнтований на формування моральних цінностей сучасної особистості.

Аналіз досліджень та публікацій. У вітчизняній психології проблема цінностей

орієнтацій особистості розглядалася такими авторами, як А.Г. Здравомислов, І.В. Дубровіна, А.В. Петровський, С.Л. Рубінштейн, М.Г. Ярошевський.

Розглянемо деякі підходи до понять: цінності та ціннісні орієнтації.

А.В. Петровський і М.Г. Ярошевський визначають цінність як поняття, за допомогою якого визначається соціально-історичне значення для суспільства та особистісний смисл для індивідів певних явищ дійсності [6].

Ціннісні орієнтації розуміються у більш вузькому смислі, ніж цінності, їх можна визначити як найважливіші елементи внутрішньої структури особистості, закріплені життєвим досвідом індивіда, всією сукупністю його переживань. Розрізняють ціннісні орієнтації та орієнтації на цінності, визначаючи останні, як певне ставлення особистості до зовнішніх установлень, норм та звичаїв, а ціннісні орієнтації – внутрішній компонент свідомості та самосвідомості особистості [3].

Ціннісні орієнтації – це цілісне структурно-